

UDK: 130.2(44)''17''; 14 Дидро Д.

■ DIDRO I VEK PROSVEĆENOSTI

NERMIN VUČELJ¹Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet,
Departman za francuski jezik i književnost,
Niš, Srbija

U 2013. godini jubileja tri veka od rođenja Denija Didroa, namera nam je da razmotrimo pitanje treba li na ovog francuskog stvaraoca gledati samo kao na jednog od vodećih predstavnika epohe prosvete ili se on može sagledati kao oličenje samog prosvetiteljskog duha u Francuskoj 18. veka. U tom smislu, u ovom radu se sučeljavaju mišljenja didrologa i drugih teoretičara književne istorije o Didrou u epohi prosvetiteljstva i spram drugih francuskih filozofa njegovih savremenika. Suštinu prosvetiteljskog humanizma čine praktikovanje filozofije kao društveno-intelektualne angažovanosti i širenje slobodarskog antidogmatskog duha, a što je obeležilo i Didroov život.

Ključne reči: Didro, prosvetiteljstvo/prosveta, Enciklopedija, filozof, humanizam, eklektičar.

Istorijska epoha, sagledana kao jedan vek, opisuje se društveno-političkom klimom i duhovno-stvaralačkim pravcem koji su je i obeležili. U tom smislu, vek kao duhovna epoha nije kalendarsko stoleće, već je period koji počinje godinom koja je simbolično nagovestila nekakvim događajem društveno-duhovnu promenu, a završava se, opet, godinom u kojoj je neko zbivanje, ako ne sasvim okončalo prethodno doba, ono barem nagovestilo novo doba. Nemački jezik ima pojam *Geistesgeschichte* koji, prema objašnjenju Veleka i Vorena, pretpostavlja da svako razdoblje poseduje svoj *duh vremena*, pa se zato stremi „rekonstrukciji duha jednog vremena na osnovu različitih objektivizacija toga doba“ (Velek/Voren 2004: 159-160).

Devetnaesti vek, kao epoha industrijalizacije, naučno-filozofskog pozitivizma i istoricizma, i doba osvajanja formalne građanske jednakosti po rođenju, nasuprot privilegijama po poreklu, započeo je još s Francuskom revolucijom, a okončao se s izbijanjem Prvog svetskog rata, i sa svojih sto dvadeset pet godina trajanja postavio se između dve epohe čiji su vremenski okviri gotovo istovetni, jedva nešto duži od sedam decenija kalendarskog brojanja: 18. vek – na čijem je početku smrt francuskog

1 Kontakt podaci (Email): nerminvucelj@gmail.com

apsolutiste Luja XIV (1715), a na kraju Revolucija (1789) koja će ukinuti već poljuljanu monarhiju, i 20. vek – koji se ograničava na period 1914-1989, tj. od, prvobitno tako nazvanog, Velikog rata do pada Berlinskog zida.

1. DIDROOV VEK PROSVEĆENOSTI

Za početak 18. veka istoričar Metju S. Anderson (2003: 7) uzima godinu 1713. kad je okončan rat za špansko nasleđe, ali, ipak, dodaje da je Evropa, sve do smrti moćnog kralja Luja XIV, 1715. godine, još uvek živela u 17. veku. Francuski stvaralac Deni Didro (1713-1784) svojim biološkim životom unutar je vremenskih okvira 18. veka kao epohe filozofskog skepticizma, spekulativno-eksperimentalne naučnosti, etike prirodne religije (koja se manifestuje isključivo na individualnom planu i ne čita se u knjigama i svetim spisima, već u srcu kojim rukovodi razum) i estetičkog subjektivizma; i ta epoha, sad već tradicionalno, naziva se *vekom prosvetiteljstva* (*siècle des Lumières*). Pozivajući se na Vernera Krausa, Hans Robert Jaus (Jauss), u eseju *Književna tradicija i savremena svest o modernosti*, objašnjava epohu prosvetiteljstva na sledeći način:

U nastupajućem veku prosvetiteljstva *lumières de la raison* (svetlosti razuma) staju naspram božanskom prosvetljenju (*lumière du Ciel*). [...] Kao *siècle éclairé* i *poli* (prosvećen i uglađen vek), vek prosvetiteljstva je ispunjen ponosom zbog visokog stupnja svoje moderne civilizacije i polaže pravo na naziv *siècle humain*, *siècle philosophique* (humani vek, vek filozofa). Od sredine stoleća u suvremenoj književnosti opšte je raspostranjeno izjednačavanje *siècle des lumières* (veka svetlosti) i *siècle philosophique* (filozofskog veka) sa *dix-huitième siècle* (18. vekom). (Jaus 1978: 184-185)

Sent-Bev (Sainte-Beuve), uticajni kritičar u 19. veku, u *Književnim portretima* (*Portraits littéraires*), tvrdi (Sent-Bev 1960: 160-161) da Didro najbolje rezimira filozofsku pobunu 18. veka, i, što je argument koji takođe ide u prilog Didrou, da se Žan-Žak Ruso (Rousseau), sa svojim svojstvima, više sudarao s vekom u kojem je živeo nego što ga je odražavao. Istoričar Metju S. Anderson ide još dalje od Sent-Beva kada tvrdi (Anderson 2003: 446, 457) da se Ruso ne može smatrati predstavnikom prosvetiteljstva i da je on kao mislilac delovao izvan okvira pomenutog pokreta. Za braću de Gonkur (Edmond & Jules de Goncourt), Volter (Voltaire) je poslednji duh stare Francuske, a Didro je prvi genije nove Francuske, što ova učena braća objašnjavaju, u dnevničkoj belešci od 11. aprila 1858. godine, na sledeći način:

Volter je besmrtn, a Didro je samo slavan. Zašto? Volter je sahranio epopeju, priču, stih, tragediju. Didro je ustoličio moderni roman, dramu i likovnu kritiku. Prvi je poslednji duh stare Francuske, drugi je prvi genije nove Francuske.² (Guyot 1953: 184)

2 "Voltaire est immortel et Diderot n'est que célèbre. Pourquoi ? Voltaire a enterré le poème épique, le conte, le petit vers, la tragédie. Diderot a inauguré le roman moderne, le drame et la critique d'art. L'un est le dernier esprit de l'ancienne France, l'autre est le premier génie de la France nouvelle." (cité d'après Guyot 1953: 184)

U svetlu recepcije Didroa kao preteče novih stvaralačkih tendencija može se sagledati i duhovna paralela koju između Didroa i 19. veka uspostavlja poljski teoretičar Vladislav Folkierski (Wladislaw Folkierski): čitav 19. vek, sa svojim opozicijama entuzijazam – opservacija, romantizam – pozitivizam, sve to je u sebi proživeo Didro – tvrdi Folkierski (1925: 515). Međutim, ima i osporavanja Didroove veličine. Za Danijela Mornea (Daniel Mornet), koji je sredinom 20. veka bio autoritet u francuskim univerzitetским krugovima, Deni Didro je samo najglasniji i najistureniji predstavnik svoje epohe i aktualnih tokova, ali ne i njihov pokretač (Mornet 1941: 107-108).

2. FILOZOFI – PROSVETITELJI

Ako se sagleda Didroovo polje bavljenja, onako kako je to sistematizovao ruski teoretičar Deržavin (Константин Николаевич Державин), u ogledu *Didro i enciklopedisti* (1948), očito je da je predmet Didroovog interesovanja ono što je i obeležilo njegovu epohu: problem religije, teorija saznanja, filozofija prirode, etika i teorija umetnosti (Deržavin 1948: 29). Bavljenje društvenom stvarnošću i praktikovanje filozofije kao etike svakodnevice pribavili su tadašnjim francuskim intelektualcima naziv *prosvetitelja* čemu je sinonim bio i termin *filozof*, u smislu društveno angažovanog intelektualca, čime postaje očito da je u francuskom duhu pojam *filozof* posve drugačije shvaćen u odnosu na nemačko poimanje spekulativnog mislioca koji nudi visoko elaboriran sistem saznanja stvarnosti. Isto tako, termin *filozof* kako je bio shvaćen u Francuskoj u 18. veku nema ekvivalent u engleskom jeziku – zaključio je američki profesor Artur Vilson (Wilson 1985: 59-60) u opsežnoj studiji *Didro (Diderot, 1972)* koja je u francuskom prevodu naslovljena *Didro – njegov život i njegovo delo (Diderot – sa vie et son œuvre, 1985)*.

Vilson (Wilson 1985: 59-60) elaborira evoluciju pojma *filozof* tokom 18. veka: početkom veka pojam je imao negativnu konotaciju i koristio se kao prekor, prigovor, čak kao uvreda, i označavao je čoveka koji želi da živi u otužnoj i prezrenoj usamljenosti, da bi sredinom veka filozof bio društveno angažovan čovek, a sam naziv je počeo da se smatra laskavom titulom. Vilsonovo neprevaziđeno istraživanje na kom je radio trideset šest godina, a koje se i među didrolozima na početku 21. veka smatra najboljim u domenu ne samo biografskih, već i opštih, didroloških istraživanja, nudi zaključak (Wilson 1985: 61) da filozof *à la française* pokazuje smisao za društvenu odgovornost, da je po definiciji to čovek vrline, čime stiče široku društvenu simpatiju. Wilson se poziva i na Herberta Dikmana (Herbert Dieckmann), naturalizovanog Amerikanca nemačkog porekla, koji upoređuje francuskog filozofa 18. veka s engleskim džentlmenom 19. veka i svetskim čovekom renesanse.³

Upravo je Didro među savremenici u francuskoj javnosti bio nazvan *Filozofom* (Le Philosophe), s velikim početnim slovom, i kad bi ko u diskusiji pomenuo *Filozofa*, znalo se da se misli na Didroa. Razlika je bila jedino u tome što su prijatelji i poštovaoci tako oslovljavali Didroa iz uvažavanja, a neprijatelji i kritičari iz podsmeha. Tako su, na

3 Vilson se poziva na: Dieckmann, H. 1948. *Le Philosophe, texts and interpretation*. Washington University Studies, New Series, Language and Literature, no 18, Saint-Louis, 2-3.

primer, Didroovi savremenici opat Sen-Sir (abbé de Saint-Cyr) i advokat Moro (Moreau) objavili satirične članke u kojima je *filozofu* Didrou i njegovim kolegama dat podrugljiv naziv *kakuak* (cacouac) prema grčkoj reči *cacos*, u etimološkom značenju – divljaci, okrutni. *Kakosi* ili *kakuaci* jesu ljudi od duha koji ne veruju u Boga, ne priznaju vlast, odbacuju opšti moral, slede prirodne zakone, kradu tuđe misli i laž im je praksa. Artur Vilson (Wilson 1985: 129) beleži zabavan epigram kojim protivnici izruguju Didroovu učenost i misaonost: „Dobar sam enciklopedist / Poznajem dobro i zlo / Ja sam učeni Didro / Znam sve, ne verujem ni u što“.⁴

3. DIDROOVA ENCIKLOPEDIJA

Priznanja i osporavanja prate recepciju Didroa i u 20. veku. Žak Šuje tvrdi da je Didro najpre filozof i da treba kao takav da bude ozbiljno shvaćen. Deržavin, pak, svodi Didroovu misao na – publicistiku:

U Didrou je temperament publiciste očevidno odneo prevagu nad temperamentom naučnika. Snaga njegovih članaka nije se sastojala u saopštavanju novih naučnih činjenica ni u popularizaciji bilo kojih naučnih tekovina, već u publicističkoj oštrini gledišta, u težnji da i najapstraktniju temu ispuni nečim borbeno-konkretnim, u sjajnim, opštrim aforizmima, u zaključcima široke osnove i od dalekosežna značaja, i, najzad, u majstorskim karakteristikama tipova ljudi, naravi, običaja i pojedinih lica. (Deržavin 1948: 23)

Američki teoretičar s početka 20. veka Kru (Cru 1913: 204) smatra da Didroova misao nije naučna ni filozofska, već *enciklopedijska*, tj. ona koja se zanima za sve oblasti bez sistematičnog udubljanja u određenu sferu i koja je usmerena na popularizaciju praktičnog znanja, što je, inače, odlikovalo i *Enciklopediju* (*Encyclopédie*), u punom nazivu – *Obrazloženi rečnik nauka, umetnosti i zanata* (*Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*), koja je, kao riznica svih dotadašnjih znanja, predstavljala veliki izdavački poduhvat u Francuskoj 18. veka, a kojim je rukovodio upravo Didro.⁵ Kako to u knjizi *Šta je dobro? – potraga za najboljim načinom življenja* (*What is Good? The Search for the best Way to Live*, 2003) kaže Grejling (Grayling) – *Enciklopedija* koju „možemo smatrati i spomenikom odnosno svedočanstvom težnji najoptimističkijih umova osamnaestog veka“ bila je i ostala do danas institucija (Grejling 2007:165).

Enciklopedija je za dve decenije izlaženja (1751-1772), uz povremene zastoje i zabrane od strane državnih i crkvenih organa, brojala 60.660 članaka u 17 tomova teksta, praćenih s 11 tomova ilustracija. Ovoj statistici, a koju beleži Pjer Lepap (Lepape 1991: 101-126), Artur Vilson (1985: 61-70) pridodaje i 4 toma dodatka, 2 toma indeksa i 1 tom dodatnih crteža. Istoričar Metju S. Anderson vidi u *Enciklopediji*, osim ogromnog

4 “Je suis bon encyclopédiste ; / Je connais le mal et le bien. / Je suis Diderot à la piste ; / Je connais tout, je ne crois rien.” (Wilson 1985: 129)

5 Kodirektor Dalamber (d’Alembert), jednako značajan za pokretanje *Enciklopedije* kao i Didro, napustio je projekat već 1758. godine.

skupa podataka, i njenu drugu, dinamičniju funkciju – „popularisanje i širenje stavova radikalne francuske forme prosvetiteljstva“ (Anderson 2003: 447). Ona je, kako to definiše Antoni Grejling, omogućila „uzlet duha u osamnaestom veku“ (2007: 155).

Drugi čovek tog naučno-izdavačkog projekta, Žan Dalamber (Jean Le Rond d'Alembert), u obaveštenju čitaocima piše da je *Enciklopedija* istorija ljudskog duha, a ne istorija ljudske taštine, da u njoj „nema svetaca ni kraljeva“, da „ona sve duguje talentima, a ništa titulama“ (d'Alembert 1894: XLV). Prema tome, kako to ističe Artur Vilson, pozivajući se na zaključke koje je izveo Rene Iber (René Hubert), u članku *Duh društvenih nauka u Enciklopediji* (*L'Esprit des sciences sociales dans l'Encyclopédie*, 1936), glavni zadatak *Enciklopedije* bio je da sekularizuje društvo, znanje i nauku, što je bilo uznemirujuće za crkvene ljude koji „kad kažu čovek uvek misle Adam“ (Wilson 1985: 145).

4. EKLEKTICIZAM FRANCUSKOG PROSVETITELJSTVA

Osim nesumnjive popularnosti Didroovu *Enciklopediju* su pratila i nadmena akademska izrugivanja. Vilson (Wilson 1985: 129) beleži jedan satirični epigram koji dobro odslikava stavove učenih protivnika *Enciklopedije*: „Evo je, dakle, Enciklopedija; / Kakva sreća za neznalce! / Baš će učena rapsodija / Izrodit lažne znalce!“⁶ I dok su među savremenima jedni prezrivo gledali na *Enciklopediju* kao na zbirku partikularnih kvazi-znanja, drugi su njome bili očarani. Oprečna gledišta o vrednosti i sistematičnosti Didroove misli obeležila su ne samo kritičku recepciju njegove epohe, već i kritičke pristupe i u dva minula veka.

Čuveni francuski didrolog Žak Šuje, u studiji *Formiranje Didroovih estetičkih ideja* (*Formation des idées esthétiques de Diderot*, 1973) sučeljava gledišta svojih savremenika: dok francuski estetičar Ivon Belaval (Yvon Belaval) smatra da je Didroova misao jedinstvena, zaokružena i sistematična – veli Šuje (Chouillet 1985: 595) – američki estetičar Lester Kroker (Lester G. Crocker) tvrdi da je ona fragmentarna, nesistematična, iscepkana. U prilog tvrdnji američkog didrologa Krokera ide i zaključak Vladislava Folkierskog u kojem ovaj poljski teoretičar kaže da Didrou nedostaje zaokružena celina. Za Votlerovu misao je rečeno da predstavlja „haos jasnih ideja“ (*chaos d'idées claires*) – veli Folkierski (1925: 362) – dok bi se za Didroovu misao moglo reći da je „haos parcijalnih sistema“ (*chaos de systèmes partiels*) kojem nedostaje jedinstvo.

Kako onda definisati Didroa kao mislioca i umetnika, rečju – stvaraoca? Teško je to učiniti, tvrdi Vilson, jer Didro je stalno u kretanju. Upravo to kretanje navodi Danijela Mornea da opazi mnoštvo oprečnih Didroa: Žak-Didro i Kapetan-Didro, Ramo-Didro i Filozof-Didro, u čemu i sâm Morne vidi Didroovu originalnost. Pomenuti likovi iz Didroovih dela *Fatalista Žak i njegov gospodar* (*Jacques le fataliste et son maître*) i *Ramoov sinovac* (*Le Neveu de Rameau*), ovde se uzimaju za alegorije oprečnih etičko-estetičkih stavova: racionalno naspram senzitivnog, determinizam spram empirije, opservacija nasuprot entuzijazmu. Ako je tu reč o haosu parcijalnih sistema kojima

6 "Voici donc l'Encyclopédie ; / Quel bonheur pour les ignorants ! / Que cette docte rapsodie / Fera naître de faux savants !" (Wilson 1985: 129).

nedostaje vezivna nit, onda je na istraživačima zadatak, kako to sugeriše Folkierski, da Didroove sisteme sačinjene od detalja povežu u jednu celinu.

Američki didrolog Dejvid Fant (David Funt) započinje studiju *Didro i estetika prosvetiteljstva* (*Diderot and the Esthetics of the Enlightenment*, 1968) tvrdjenjem (Funt 1968: 17) da Didroova misao ne može biti dosledno sistematizovana jer se njegova gledišta transformišu i evoluiraju, a završava je zaključkom (Funt 1968: 177) da Didroovu misao čini niz pogleda koji zamenjuju prethodne ili im protivreče. Žak Šuje, pak, odbacuje teoriju o Didroovom evolucionizmu i tvrdi (Chouillet 1973: 453) da je tu pre reč o iznenadnim mutacijama. I Daniel Morne se slaže da nema stvarne evolucije kod Didroa, već odricanja zarad druge strane usled čega francuski enciklopedista, u svojim stavovima, ide iz jedne pozicije u drugu, te stoga on nije ni stvorio koherentan sistem. Volter i Monteskeje evoluiraju – veli Morne (Mornet 1941: 10-12) – Didro je stalno u protivrečnostima. Izmiriti različitost i jedinstvo, estetiku i eksperimentalnu fiziku, prirodu i civilizaciju, osnovni je Didroov misaoni zadatak.

Je li Didro filozof ili samo enciklopedista, umetnik ili tek publicista, vatrena polemika u tom etiketiranju, kako smo prethodno elaborirali, vođena je među teoretičarima u dva minula veka koji su neiscrpne argumente zahvatili jednako iz ugla sinhronije – načelnih definicija i sistema, i dijahronije – određenog društveno-istorijskog konteksta. Deni Didro se na početku našeg istraživanja pominje s atributom ugodne semantičke ekstenzije *francuski stvaralac* kako bi se izbeglo upuštanje u široku raspravu koja se nameće kad se pribegne uskom terminološkom etiketiranju. Kao filozof koji crpe znanja iz brojnih teorija i njima slobodno raspolaže kako bi zasnovao vlastitu nauku o umetnosti, Deni Didro je pravi eklektičar, tj. kolekcionar tuđih mudrosti, teoretičar bez zatvorene i dovršene teorije, mislilac u neprestanom kretanju. To je ujedno i ključna odlika francuskih filozofa u 18. veku, tj. enciklopedista-prosvetitelja, kako ih sinonimno možemo nazvati.

Peti tom *Enciklopedije* (1755: 270-293) beleži pojam *eklekticism* (*Eclectisme*) u izvornom smislu – filozofske škole s kraja 2. veka nove ere u egipatskoj Aleksandriji, i u prenosnom smislu – duhovne širine u sticanju znanja, što je Didro obrazložio člankom, koji u Versinijevom kritičkom izdanju Didroovog opusa (Diderot 1994: 300-362) zauzima 63 strane. Za Didroa, *eklektičar* je tip filozofa koji odbacuje predrasude i predubeđenja, tradiciju i autoritete, koji prihvata samo ono što je zasnovao na ličnom iskustvu i rasuđivanju, koji izučava druge filozofije nepristrasno i bez obavezujućeg uvažavanja, koji ne teži tome da podučava, već da se obavesti, koji ne seje istine, već žanje mudrost, i na osnovu svega toga zasniva ličnu životnu filozofiju.

I Didroova estetička misao je u tesnoj vezi s njegovom opštom filozofskom mišlju. Artur Wilson (Wilson 1985: 446), sagledava Didroovu estetiku kao široku teoriju koja obuhvata umetnika, slušaoca, gledaoca, a svi oni se sreću u tački koja je *ukus*, što je i glavna umetnička debata 18. veka u kom je i nastao pojam *estetika*. Herbert Dikman ukazuje na vezu filozofije i estetike kod Didroa: razmatranjima poetičkih zanatskih pitanja francuski prosvetitelj pridružuje razmišljanja o prirodi lepog, o stvaraočevom odnosu s umetnošću, s estetskim stvaranjem i analizom estetskog zadovoljstva (Dieckmann 1959 : 97). Ivon Belaval zaključuje kako estetika ne može biti zasebna od filozofije „kod čoveka koji ne prestaje da se poziva na nju, kod čoveka kog su nazivali i koji je samog sebe nazivao: Filozof“ (Belaval 1973: 7).

5. PROSVETITELJSKI HUMANIZAM

Interakcija stvaraoca i recipijenta i afirmacija subjektivnosti u zasnivanju filozofije umetnosti nalaze se u temelju moderne estetike koja se vezuje za 18. vek. To nas vraća na početak našeg izlaganja u kojem se 18. vek, mimo formalno-kalendarskog vremenskog rangiranja, definiše kao određena duhovna epoha, a Deni Didro se pozicionira kao istaknuti predstavnik epohe i njen najznačajniji glasnogovornik. U prilog tome slede još dve kraće elaboracije. Ključ Didroove filozofije za Žaka Šujea jeste njegov *humanizam*, i potvrdu za to on nalazi i u članku *Enciklopedija* objavljenom u istoimenoj publikaciji. Dok je 17. vek, sa svojim objektivizmom i depersonalizovanim klasicizmom, stvorio jaz između čoveka i svemira, a personifikaciju tog veka Šuje vidi u Paskalu, kod Didroa je, nasuprot jansenističkom entuzijasti, uspostavljena veza između čoveka i svemira (Chouillet 1973: 398). Priroda nije više otužna nema scena, kao u 17. veku, već je objekat poznavanja za misleće ljude.

Prisustvo ljudi na svetu je ono što egzistenciju čini zanimljivom – citira Šuje teoretičara Žana Tomaa (Jean Thomas), što nas vodi na drugu elaboraciju. Žan Toma je nazvao francuski 18. vek *humanizmom*, i vek prosvetećenosti je uporedio s renesansnim humanizmom. Zaključci koje izvodi Toma ovde se mogu svesti na sledeće tri glavne odlike (Thomas 1938: 149-157): prvo – mera svega je čovek, a ne nešto izvan njega; drugo – upozna se ljudska priroda, telo i duh, i čovek se samoposmatra u svom totalitetu bez nametnutih ograničenja; treće – drugi nisu model, već primer, i svako razvija svoju osobenost. Nausprot renesansi i prosvetiteljstvu stoje sistemi koji nude modele i stvaraju uniformnu zajednicu, a u takve sisteme Toma ubraja klasicizam i romantizam. Jasno je da je u Tomaovom određenju humanizam shvaćen kao sinhrona kategorija, stanje duha, a ne dijahroni pojam, tj. istorijska epoha na prelazu iz srednjeg veka u novi vek. Humanizam je panevropski i humanisti prelaze granice topografskog, etničkog i nacionalnog određenja. U tom smislu, u svojoj didrofilskoj studiji naslovljenoj *Didroov humanizam (L'Humanisme de Diderot, 1938)*, Žan Toma naziva humanistima Montanja, Didroa i Getea.

Opravdano se 18. vek naziva *filozofskim vekom* budući da je u toj epohi filozofija praktikovana kao društveni angažman intelektualca u cilju svestranog obrazovanja građana, oslobađanja od društvenih predrasuda i religijskog dogmatizma, i radi ustoličenja slobode misli. Tri i po decenije Didroovog teorijskog-istraživačkog i književnog-umetničkog stvaralaštva, kao i njegovo dvodecenijsko rukovođenje spomenikom prosvetiteljstva zvanim *Enciklopedija*, daju za pravo da se govori o – Didroovom veku prosvetećenosti.

LITERATURA

- Anderson, M. S. 2003. *Evropa u osamnaestom veku 1713-1789*, prev. S. Dekanić, B. Radević-Stojiljković i D. Stojiljković. Beograd: Clio.
- Belaval, Y. 1973. *L'Esthétique sans paradoxe de Diderot*. Paris: Gallimard.
- Chouillet, J. 1973. *La Formation des idées esthétiques de Diderot*. Paris: Armand Colin.
- Crocker, L. 1952. *Two Diderot Studies – Ethics and Esthetics*. Baltimore: The John Hopkins Press.

- Cru, R. L. 1913. *Diderot as a Disciple of English Thought*. New York: Columbia University Press.
- Deržavin, K. N. 1948. *Didro i enciklopedisti*, prev. N. Milićević. Beograd/Zagreb: Kultura.
- Dieckmann, H. 1959. *Cinq leçons sur Diderot*. Geneva/Paris: Droz/Minard.
- Diderot, D. 1994. *Œuvres*, t. 1 – *Philosophie*, ed. L. Versini. Paris: Bouquins.
- Folkierski, Wl. 1925. *Entre le classicisme et le romantisme, étude sur l'esthétique et les esthéticiens du XVIIIe siècle*. Cracovie/Paris: Académie polonaise des Sciences et des Lettres/Honoré Champion.
- Funt, D. 1968. *Diderot and the Esthetics of the Enlightenment*. Genève: Droz.
- Grejling, E. K. 2007. *Šta je dobro? – potraga za najboljim načinom življenja*, prev. V. Petrović. Beograd: Laguna.
- Guyot, Ch. 1953. *Diderot par lui-même*. Paris: Édition du Seuil.
- Jaus, H. R. 1978. *Estetika recepcije*, prev. D. Gojković. Beograd: Nolit.
- Lepape, P. 1991. *Diderot*. Paris: Flammarion.
- Mornet, D. 1941. *Diderot – L'homme et l'œuvre*. Paris: Boivin.
- Sent-Bev, Š. 1960. *Književni portreti*, prev. F. Filipović. Beograd: Kultura.
- Thomas, J. 1938. *L'humanisme de Diderot*, 2e édition. Paris: Société d'Édition les Belles Lettres.
- Velek, R. i O. Voren. 2004. *Teorija književnosti*, prev. A. Spasić i S. Đorđević. Beograd: Utopija.
- Wilson, A. 1985. *Diderot – sa vie, son œuvre*. Paris: Laffont – Ramsay.

RÉSUMÉ

DIDEROT ET LES LUMIÈRES

À l'occasion du tricentenaire de la naissance de Denis Diderot, on se propose d'examiner la question suivante : faut-il considérer Diderot seulement comme un des représentants des Lumières ou peut-on estimer qu'il incarne l'esprit même du Siècle philosophique. Dans cet article, on élabore les opinions des théoriciens de l'histoire littéraire sur Diderot à l'époque des Lumières et à l'égard des autres philosophes ses contemporains. Le but de la philosophie au XVIIIe siècle était d'éclairer la société, de propager l'esprit ouvert, de lutter contre les préjugés sociaux et les dogmes religieux, de couronner la liberté de la pensée. C'était aussi le bilan intellectuel et créateur de Diderot. Dans ce cadre nous pouvons parler des Lumières de Diderot.

MOTS-CLÉS: Diderot, Lumières, Encyclopédie, Philosophe, humanisme, éclectique.

(Originalan naučni rad primljen 25.01.2013;
ispravljen 13.11.2013;
prihvaćen 13.11.2013)